

ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕФІНІЦІЇ «БЕЗПЕКА ЛЮДИНИ» В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

HISTORICAL AND THEORETICAL FEATURES OF THE DEFINITION OF “HUMAN SECURITY” IN THE CONTEXT OF NATIONAL AND INTERNATIONAL SECURITY

Мельник Н.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри теорії права, конституційного та приватного права
*Інститут з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету внутрішніх справ*

Повалена М.В., к.ю.н.,
доцент кафедри адміністративного та інформаційного права
*Інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»,
доцент кафедри теорії права, конституційного та приватного права
Інститут з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету внутрішніх справ*

Мельник С.І., д.е.н., професор,
завідувач кафедри фінансів та обліку
*Інститут управління, психології та безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ*

Стаття присвячена дослідженню історичних особливостей трактування поняття «безпека людини» в контексті національної та міжнародної безпеки. Метою статті є з'ясування сутності дефініції «безпека», «безпека людини» та «національна безпека», визначення їх співвідношення та відмінності. Досліджено перші роздуми про безпеку та державу філософів античності, вітчизняних та зарубіжних вчених. Визначено суть та розуміння поняття «безпека», «безпека людини», «національна безпека» та «міжнародна безпека», беручи до уваги погляди мислителів античних часів і сучасних вітчизняних та зарубіжних вчених. Охарактеризовано основні теоретико-правові підходи до розкриття теоретичного змісту поняття «безпека людини». Проаналізовано наукові праці вчених XIX–XXI ст. ст., які сприяли формуванню уявлень щодо безпеки загалом; умов забезпечення безпеки особи, суспільства та держави; джерел небезпек та ризиків в умовах невідомості та подій соціального характеру. Це дозволило авторам виявити зміни, що відбулися у поглядах мислителів на роль держави у забезпеченні безпеки особи та суспільства. Проведено класифікацію видів безпеки та безпеки людини. Опрацьовано основні нормативно-правові акти, які присвячені національній безпеці України. Розкрито конституційні та інші правові засоби забезпечення безпеки людини. Розглянуто, що права людини та національна безпека тісно взаємопов'язані, оскільки, реальною взаємозумовленістю феноменів національної безпеки і прав людини здебільшого носить суперечливий характер. При цьому проблема взаємозалежності національної безпеки та прав людини є проблемою компромісу між забезпеченням національної безпеки й дотриманням прав людини, між реалізацією прав людини і захистом національної безпеки. Теоретико-методологічну основу дослідження становить історико-правовий, структурно-функціональний та порівняльний методи.

Ключові слова: безпека, безпека людини, право людини на безпеку, держава, суспільство, національна безпека, міжнародна безпека, право людини на безпеку, права і свободи людини.

The article focuses on examining the historical nuances of how the concept of “human security” has been interpreted within the realms of national and international security. Its purpose is to elucidate the essence of the terms “security,” “human security,” and “national security,” as well as to explore their interrelationships and distinctions. The study includes an analysis of the early philosophical reflections on security by both ancient thinkers and modern domestic and international scholars. The article defines the concepts of “security,” “human security,” “national security,” and “international security,” considering insights from classical philosophies and contemporary academic discourse. It characterizes the main theoretical and legal approaches to revealing the theoretical essence of “human security.” Scientific works from the 19th to the 21st centuries, which have shaped broader security ideas, are analyzed. This allowed the author to reveal the changes that have taken place in the views of thinkers on the role of the state in ensuring the safety of the human security and society. These works address the conditions necessary for ensuring the security of individuals, society, and the state, as well as identify sources of danger and risk amidst uncertainty and social events. The article conducts a classification of security types, including various facets of human security. It also reviews the primary legislative acts related to Ukraine’s national security. Furthermore, it examines constitutional and other legal mechanisms for safeguarding human security. It is considered that human rights and national security are closely interconnected, since the real interdependence of the phenomena of national security and human rights is mostly contradictory. At the same time, the problem of the interdependence of national security and human rights is a problem of compromise between ensuring national security and observing human rights, between the realization of human rights and the protection of national security. The research employs historical-legal, structural-functional, and comparative methods as its theoretical and methodological foundation.

Key words: security, human security, human right to security, state, society, national security, international security, human rights and freedoms.

Постановка проблеми. Не викликає сумнівів той факт, що значущість питання безпеки людини є найбільш актуальним в Україні та представлене в усіх сферах науки. Перш ніж говорити про безпеку людини, насамперед, потрібно з'ясувати сутність і значення дефініції «безпека», відтак, визначити межі її захисту, щоб не було порушено прав і свобод людини.

Беручи до уваги особливе геополітичне становище України, досить актуальним в умовах воєнного стану

є і проблема забезпечення безпеки людини, суспільства та держави зокрема. Держава повинна бути зацікавлена в розвитку громадянина, реалізації інтересів і забезпеченні благ особистості. Основна мета – забезпечити максимальний рівень відчуття безпеки, оскільки, беззмістовною є будь-яка діяльність людини без забезпечення безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх десятиліть так і в сучасних реаліях життя, досить актуальним є питання «безпеки» в контексті глобаль-

ної цінності людства в національному правовому вимірі, що широко досліджували в наукових працях вітчизняні та зарубіжні вчені, такі як: В. Антонов, В. Тихий, Д. Часник, Н. Клименко, О. Щербанюк, О. Wever, R. Jervis та ін.

Сьогодні значна увага приділяється сутності дефініцій «безпека», «безпека людини», «національна безпека» та «міжнародна безпека», оскільки, змістовне наповнення такої значущої наукової категорії, в українській правовій доктрині досі залишаються відкритими. Разом з тим підкреслимо, що в науковій літературі не припиняються дискусії щодо відсутності змісту поняття «право людини на безпеку». Причиною зазначених розбіжностей, з огляду вчених, є відсутність у законодавстві єдиної системи понятійних термінів, що потребує належного нормативного вдосконалення на національному рівні, яке зумовлене новими викликами сьогодення.

Метою статті є з'ясування сутності дефініцій «безпека», «безпека людини» та «національна безпека», визначення їх співвідношення та відмінність.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи дефініцію «безпека» слід відмітити, що актуальним для людини і суспільства завжди залишається проблема безпеки. Аналізуючи ч. 1 ст. 3 Конституції України [2], потрібно зазначити, що в Україні безпека людини визнається однією з найвищих соціальних цінностей. Протягом життя людина постійно дбає про збереження своїх прав та свобод від тих чи інших посягань і небезпечних явищ; прагне до безпеки, тому що це благо є вічною природною потребою та умовою для життєдіяльності людини. Саме безпека є однією з необхідніших потреб людини та її «продукування», що не може зупинитися ні на мить [1, с. 36].

Одним з основоположних понять зазначеного дослідження є концепт «безпека», що зазначено в словнику (1190 р.) англійського вченого-філософа Роберта Гроссестеста, який трактував зазначене поняття як «...спокійний стан духу людини, яка вважає себе захищеною від будь-якої небезпеки...» [3, с. 4].

В сучасній українській мові термін «безпека» означає стан, коли чомусь або комусь нічого не загрожує; стан захищеності життєвоважливих інтересів особистості, суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз [4].

Досліджуючи дефініцію «безпека», слід зазначити, що існує класифікація безпеки за суб'єктами на певні види: безпека людини, безпека суспільства, безпека держави.

Розглядаючи змістовне поняття безпеки людини, потрібно відмітити, що, в першу чергу, це узагальнюючий та інтегрований виразник реалізації прав і свобод людини, захищеність (забезпечення) від небезпек; це об'єктивний стан та суб'єктивне відчуття майнової, фізичної, соціальної (матеріальної), моральної, психологічної захищеності людини, її прав і свобод.

Беручи до уваги багатовимірний і всебічний підхід до з'ясування проблеми, що стосується безпеки людини, потрібно зауважити, що без забезпечення особистої безпеки людини, маємо на увазі безпеку життя, було б не доцільно порушувати питання щодо дотримання інших прав та свобод людини. В безпеці людина перебуває тоді, коли її права та свободи надійно захищені, забезпечені та гарантовані. Адже права людини властиві їй природі, без них людина не може існувати як людська істота. Одним із ключових показників є безпека. Саме через недостатнє забезпечення безпеки, якість та рівень життя людини знижуються, потреби задовольняються гірше. Дійсно, для всіх людей надійна безпека може бути досягнута тільки через усунення причин створення загроз для людини та її прав і свобод. Лише в умовах демократичної, соціальної та правової держави людина знаходить безпеку від свавілля, гноблення, тиранії, беззаконня, насильства, безправ'я тощо.

Відповідно, право людини на безпеку – це, в свою чергу, узагальнююче, комплексне, інтегральне право,

право на такий правопорядок, за умов якого забезпечуються, охороняються, гарантуються та захищаються права і свободи людини [1, с. 37].

Цікавою є думка австрійського юриста Й. фон Зонненфельс, який зазначає, що безпека – це стан, коли нікому нічого боятися. Для окремої особи такий стан значиме особисту безпеку, а стан держави, за якого нічого боятися, становив громадську безпеку [3, с. 5].

Забезпечення безпеки людини, захист та охорона прав і свобод людини – основна функція, мета й обов'язок держави, гілок влади та всіх ланок державного механізму. Саме держава є основним суб'єктом забезпечення безпеки людини. Її права та свободи є головним об'єктом національної, державної, політичної, техногенної, економічної, екологічної, інформаційної та громадської безпеки [1, с. 38].

Як зазначає В. Тихий [1, с. 39] «...безпека людини полягає в пануванні прав і свобод людини. Для її забезпечення застосовуються наступні засоби:

1) держава та суспільство сприяють створенню умов, необхідних для повної та безперешкодної реалізації прав і свобод людини;

2) права та свободи людини є межею втручання держави у життя людини;

3) при порушенні прав та свобод людини здійснюється діяльність і вживаються заходи щодо безпосереднього захисту прав й свобод людини – припинення порушення (загрози порушення) прав та свобод людини, їх відновлення, ліквідації наслідків скоєних правопорушень, притягнення винних до юридичної відповідальності, відшкодування матеріальної й моральної шкоди, спричиненої такими порушеннями, реалізації юридичної відповідальності...».

У цьому аспекті Конституція України як Основний Закон України є також засобом забезпечення безпеки людини та захисту її прав і свобод. Відповідно ці засоби мають бути демократичними, справедливими, законними та легітимними. Основою їх є синтез принципів верховенства права й демократизму, виключення зловживання як принципом верховенства права, так і принципом демократизму.

Запобігання порушенню права людини на безпеку та його відновлення (у випадках порушення) здійснюються шляхом застосування правових норм як щодо охорони, так і щодо захисту права. Тобто, право на безпеку в контексті об'єктивного права – це певні гарантії, обмеження, конкретні державні й правові інститути та механізми, що забезпечують захист людини від небезпек.

З метою збереження безпеки людей держава не має права звертатися до засобів, які загрожують їх свободі. Рівень безпеки людини повинен бути принаймні таким, щоб в суспільстві була створена атмосфера миру та спокою. Людина має бути впевнена в тому, що її правам і свободі, життю та здоров'ю, честі й гідності не загрожує небезпека, що вона надійно захищена державою та суспільством.

Таким чином, потреба в безпеці – це потреба в захищеності; почувати себе в стані, за якого відсутні загрози для життя і здоров'я. Безпека – це умова задоволення інших потреб. Людина прагне до безпеки і намагається жити в безпеці; в стані, коли їй ніщо не загрожує та у світі вільному від страху.

У широкому значенні «безпека людини» охоплює такі види безпеки: біологічну, фізичну, психологічну, економічну, екологічну, майнову, соціальну, природну, політичну, технічну, інформаційну тощо [1, с. 39–40].

У XIX ст. безпека особи, суспільства та держави розглядалися у взаємозалежності та взаємозв'язку. Тобто, загроза для безпеки держави вважається загрозою і, відповідно, для громадянина цієї держави.

Зазначене свідчить про те, що наукові праці вчених XIX–XX ст. сприяли формуванню уявлень про безпеку

загалом; про умови забезпечення безпеки особи, суспільства та держави; про джерела небезпек та ризиків в умовах невизначеності та подій соціального характеру. Тож у цей період з'являються і активно розробляються дослідниками поняття соціальної, економічної, воєнної, політичної та національної безпеки. Отож, безпека пов'язується не лише з людиною, суспільством та державою, але й з різними сферами життєдіяльності людини та суспільства [3, с. 5–6].

У ХХІ ст. погляди на зміст концепту «безпека» та роль держави у її забезпеченні продовжують змінюватись. Науковий дослідник О. Уевер [5, с. 67] вважає, що безпека – це здатність суспільства зберігати специфічний характер, незважаючи на умови, що змінюються та реальні загрози, тобто, це здатність підтримувати сталість традиційних схем мови, культури, об'єднань, ідентичності, державних і релігійних практик, враховуючи прийнятні зміни. Це більше стосується національної (внутрішньої) безпеки. У цей період з'являється нове поняття – «спільнота безпеки» – це група держав між якими війна неможлива, оскільки, в кожній державі, яка входить до складу співтовариства, громадська думка, політичні еліти та військове керівництво не очікують війни з іншою державою співдружності [6, с. 12]. І основний акцент переноситься на міжнародний вимір безпеки. Не останню роль в цьому відіграє падіння авторитету міжнародних організацій в забезпеченні безпеки, а також поява війн нового покоління, порушення міжнародних угод і домовленостей окремими країнами.

Перші роздуми про безпеку та державу ми знаходимо у працях філософів античності.

Давньогрецький мислитель Платон розумів безпеку «...як запобігання шкоди державі...». За безпеку відповідають охоронці, які «охороняють державу від зовнішніх ворогів, а всередині оберігають громадян, щоб ... не було бажання та ... сил творити зло». Мислитель пропонував створення соціально стійкої системи безпеки, де б головне місце займав моральний стан суб'єктів діяльності та наголошував, що порушення законів ставить під загрозу безпеку особи, станів та держави. Інтереси особи, суспільства і держави в його моделі ідеальної справедливої держави поєднувались в рамках проблеми забезпечення безпечного існування.

На відміну від Платона, Демокрит вважав, що безпека – це можливість пристосування людини до умов життя і виживання найбільш пристосованих істот, а необхідність підвищення ступеня захисту кожного стала причиною об'єднання людей. Демокрит розглядав безпеку як невід'ємний атрибут держави, завдання якого полягає у забезпеченні спільних інтересів вільних громадян [3, с. 3].

Давньогрецький науковець-енциклопедист, філософ та логік Аристотель, в своїх працях зазначав, що держава, особливо з демократичним ладом, є засобом забезпечення безпеки індивідів та регулювання суспільної діяльності за допомогою законів з метою самозбереження.

Давньогрецький філософ-матеріаліст Епікур вважав, що держава і закон є наслідком договору між людьми про їхню взаємну безпеку. На думку філософа, метою державної влади повинно бути забезпечення безпеки, подолання страху, створення тихого, безтурботного життя: «...безпека від людей досягається певною мірою завдяки деякій силі, що видаляє (тих, хто турбує людей), і добробуту (багатству), але справжньою безпека буває завдяки тихому життю і віддаленню від натовпу...» [3, с. 3].

В свою чергу давньоримський політичний діяч, оратор, філософ і літератор Цицерон стверджує, що «...кожному виду живих істот природа дарувала прагнення захищатися, захищати своє життя, ... уникнути всього того, що здається шкідливим, придбати та здобувати собі все необхідне для життя..., зауважував, що прагнення до безпеки є природної властивістю усього живого. А також зазначав про небезпеку одних дій для тих, хто їх вчиняє, а інших – для держави...».

Отож, зазначені твердження свідчать про те, що в античній філософії метою держави вважалося забезпечення безпеки та порядку. Дефініція «безпека» трактувалось як відсутність небезпеки або зла. При цьому вважалося, що для її забезпечення людям необхідно об'єднатись, оскільки усамітнення не гарантує захисту від проявів недоброчливості та злої волі надприродних сил.

Варто зазначити, що в тогочасних філософів поняття «безпека» також невід'ємно пов'язане з державою, проте у прибічників пріоритету церковної влади над світською, представником яких є філософ, монах-домініканець Фома Аквінський, гарантією безпеки держави та громадян вважалося ретельне виконання кожної людиною своїх обов'язків, визначених Богом.

В свою чергу, політичний діяч, мислитель та поет Н. Мак'явеллі поняття «безпека» асоціював з сильною державою на чолі із могутнім правителем, позбавленим права демонструвати моральні якості під час правління, оскільки, в іншому випадку, правитель не зможе втримати цю владу. Н. Мак'явеллі зауважив, що правитель повинен бути мудрим, щоби не зганьбитися тими вадами, через які міг би втратити владу; не боятися зганьбитися діями, без яких важко було б врятувати державу, досягнути безпеки чи успіху. Відтак, метою держави в особі її очільника, мислителя вважав забезпечення безпеки, громадського порядку та стабільності в суспільстві, а також узгодження інтересів [3, с. 3–6].

Разом з тим підкреслимо, що виникнення і ствердження України як демократичної, незалежної та суверенної держави пов'язане насамперед із забезпеченням прав людини у сфері національної безпеки. Зазначимо, що сучасні виклики та загрози зумовили кардинальну трансформацію світового воєнного, економічного й соціального порядку. Глобальні зміни, пов'язані з війною в центрі Європи, поставили перед світовою цивілізацією низку викликів, спричинили невизначеність перспектив розвитку глобальної та національної економік, активізували пошук шляхів модернізації суспільних систем [7, с. 62].

В Законі України «Про національну безпеку України» [8, ст. 1 п. 9] зазначено, що «...національна безпека України – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз...». Фактично національну безпеку можна охарактеризувати як стан організації захисту відповідних об'єктів, який гарантуватиме їх цілісність та недоторканість. Головна ознака, яка розкриває зміст та сутність поняття національної безпеки, виступає захищеність. Саме ця ознака характеризує безпеку з погляду засобів її досягнення [9, с. 370].

Національна безпека охоплює практично всі сфери суспільного життя, під якою розуміємо захищеність життєвоважливих інтересів людини, суспільства та держави від зовнішніх та внутрішніх загроз. Вітчизняні вчені вважають, що «...основним об'єктом тут виступає людина та громадянин, їхні конституційні права й обов'язки...» Саме людина (як особистість) у сукупності і взаємодії з іншими створює суспільство, володіє особистими (власними) потребами, інтересами та потребує їхнього захисту. Потреби й інтереси мають первинний характер і тільки завдяки їм і задля них людина створює суспільство, яке формує інтереси більш високого порядку. Завдяки своїй спонукальній, динамічній природі, потреби стимулюють і скеровують діяльність людини на зміну панівного середовища; на створення нових, більш досконалих умов життя. Іншими словами, виступають як руйнівні сили суспільного розвитку. Не випадково захист інтересів особистості визнається пріоритетами суспільства. Тому особистість є об'єктом безпеки і за своїм понятійним обсягом залишається в підпорядкуванні до поняття суспільства [10, с. 274–275].

Таким чином, вирішуючи суперечку стосовно того, що важливіше для держави – безпека особи чи національна безпека, потрібно зауважити, що, оскільки, вся система національних інтересів визначається сукупністю основних інтересів людини, суспільства, держави, тому на сучасному етапі передусім мають забезпечуватися права та свободи людини і її безпека. Права та свободи особи є первинним об'єктом в системі об'єктів національної безпеки. Початок повномасштабного вторгнення наочно проілюстрував, що порушення територіальної цілісності держави одночасно тягне за собою порушення прав та свобод особи, її інтересів, її права на життя тощо. Грубе порушення прав і свобод конкретного громадянина призведе до порушення демократичного режиму й конституційних засад [7, с. 64].

Висновки. Таким чином, проаналізувавши наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених, філософів античності можемо стверджувати, що питання безпеки в усі часи знаходилися під пильною увагою людства і разом із зміною історичних епох та політичних систем відбувалася

трансформація змісту поняття «безпека» в рамках філософських, соціологічних та інших вчень.

Беручи до уваги ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України» слід зазначити, що «...державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист: людини і громадянина – їхніх життя та гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства – його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави – її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій...».

Відтак, варто зазначити, що об'єктами національної безпеки є людина – її життя, права, свободи, законні інтереси; суспільство – його безпека, духовні, моральні цінності, захищеність від навколишніх загроз; держава – її державний суверенітет, територіальна цілісність, демократичний конституційний лад. Відповідно, людина – це частинка і разом з тим основа суспільства та держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тихий В. П. Безпека людини: поняття, правове забезпечення, значення, види. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 2 (85). 2016. С. 31–46.
2. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28.06.1996 із змінами. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. URL : <https://zakon.rada.gov.ua>
3. Клименко Н. Г. Еволюція змісту концепту «безпека» за різних історичних епох та політичних систем. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 8. 2019. С. 1–10.
4. Словник української мови. URL : <https://slovnnyk.ua/index.php?sword=%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0>
5. Wever O. «Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe». London : Pinter. 1993. 378 p.
6. Jervis R. *American Foreign Policy in a New Era*. Routledge, 2005. 184 p.
7. Часник Д. В. Забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах протистояння військової агресії російської федерації. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2022. Вип. 34. С. 61–67.
8. Про національну безпеку України : Законі України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
9. Щербанюк О. Права людини і національна безпека: проблеми забезпечення конституційним судом України. *Права людини і національна безпека: роль органу конституційної юрисдикції* : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 27 червня 2019 року). Київ : ВАІТЕ, 2019. С. 368–375.
10. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України: монографія / наук. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : Талком, 2019. 576 с.